

Искра Христова-Шомова (София, България)

МАЩАБНО ИЗСЛЕДВАНЕ ВЪРХУ ХЪРВАТСКАТА ГЛАГОЛИЧЕСКА ТРАДИЦИЯ НА КНИГИТЕ НА МАКАВЕИТЕ

Vesna Badurina Stipčević. *Hrvatskoglagoljske Makabejske knjige*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, 2020, 276 p. ISBN 978-953-169-424-7 (Hrvatska sveučilišna naklada); ISBN 978-953-6080-41-0 (Staroslavenski institut).

Весна Бадурина Стипчевич е видна изследователка на старите хърватски глаголически паметници и вероятно е ученият с най-голям принос в проучването на традицията на библейските книги в хърватската средновековна писменост. Нейните трудове се характеризират с дълбочина на анализа и с прецизност при публикуването на текстовете¹.

¹ Вж. Badurina Stipčević, V. *Tobija, Judita i Estera u hrvatskoglagoljskim brevijarama*. – Književna smotra, 92–94 (1994), p. 209–212; Badurina Stipčević, V. *Mlađi hrvatskoglagoljski biblijski prijevodi*. – In: Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova. Ur. Stj. Damjanović. Zagreb, 1997, p. 521–526; Badurina Stipčević, V. *Hrvatskoglagoljska Knjiga o Esteri*. Zagreb, 2012; Badurina Stipčević, V. *The Croatian Glagolitic Bible. The State of the Research*. – Studi slavistici, 13 (2016), p. 283–297; Badurina Stipčević, V. *The Apocalypse of John in the 14th century Croatian Glagolitic Vatican Illirico 5 Breviary*. – Palaeoslavica, 15 (2017), № 2, p. 138–165; Badurina Stipčević, V. *Pohvala mudrosti iz Knjige Baruhove u hrvatskoglagoljskom 1. Vrbničkom misalu*

Книгите на Макавеите се отличават от останалите книги от старозаветния корпус с това, че за тях се знае със сигурност, че не са били преведени от св. Методий. Докато при всички останали библейски книги може да се търсят поясни или по-слаби следи от първия Кирило-Методиев превод или от последвалия Методиев превод, за *Макавеите* е сигурно, че хърватският превод, направен от латински, няма стара подложка на превод от гръцки език. Вероятно това е единственият чист случай на хърватски превод на библейски текст, който не се основава върху старото Кирило-Методиево наследство. Точно затова е интересно и важно да се съпостави хърватският текст на *Макавеите* с текстовете на други библейски книги и да се види доколко преводачите се при-

(1456). – In: Zbornik posvećen profesorici Mariji Turk. Ur. D. Stolac. Rijeka, 2018, p. 33–47; Badurina Stipčević, V., T. Kuštović, M. Žagar. *Novi Testament 1526*. 1 dio. Zagreb, 2013; 2 dio. Zagreb, 2015.

държат към изградените норми на превод и дали и доколко Кирило-Методиевата традиция се открива и тук под формата на старинна лексика.

Книгите на Макавеите са привлекли вниманието на Весна Стипчевич преди повече от две десетилетия. На тяхното проучване е посветена нейната докторска дисертация, както и редица статии². Рецензираната книга е обобщаващ труд, който се основава на предходните проучвания на авторката, допълнени с нов материал и нови анализи.

Изследването прави впечатление със своята пълнота, както на включения материал, така и на аспектите на анализ. В книгата се проследява мястото на *Макавеите* в библейската традиция, както и историята на латинския текст, в нея има пълно представяне на хърватските текстове и на източниците, в които те се пазят, текстологическа съпоставка между ръкописите, анализ на фонетиката, граматиката и лексиката на хърватския текст, сравнение на превода с латинските текстове и установяване на най-близкия латински източник, стилистичен анализ на хърватския превод.

² B a d u r i n a S t i p č e v i ć, V. *Knjige o Makabejcima u Brevijaru Vida Omišljanina*. – Nova Istra, 2 (1997), p. 38–43; B a d u r i n a S t i p č e v i ć, V. *Najstariji tekst hrvatskoglagoljskih Makabejskih knjiga*. – Slavia, 68 (1999), p. 256–265; B a d u r i n a S t i p č e v i ć, V. *Passio s. Machabaeorum u hrvatskoglagoljskim brevijarima*. – Slavia, 74 (2005), p. 359–366; B a d u r i n a S t i p č e v i ć, V. *Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj knjižnosti: Prva knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima*. – Slovo, 54–55 (2006), p. 5–126; B a d u r i n a S t i p č e v i ć, V. *Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj knjižnosti: Druga knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima*. – Slovo, 59 (2009), p. 1–75.

Първата глава на книгата, „Hrvatskoglagoljski biblijski tekstovi“ (с. 7–18), съдържа преглед на хърватската глаголическа традиция на отделните библейски книги. Весна Бадурина Стипчевич отбелязва: „Hrvatskoglagoljski biblijski prijevod nije jedinstven, po-tječe iz različitih tekstovnih izvora. Po tekstološkim osobinama hrvatskoglagoljske biblijske lekcije dijelom se vežu uz ćirilometodski prijevod Biblije, a dijelom su to novi prijevodi sačineni prema mlađim latinskim liturgijskim oblicima“ (с. 16–17). Към книгите с Кирило-Методиев превод тя причислява *Евангелието*, *Апостола* и *Псалтира*. Книгите, преведени от латински, са *Естир*, *Товит*, *Юдит*, *Премъдрост Соломонова* и *Еклисиаст*, а книгите на *Дванадесетте пророци*, *Йона*, *Йов* и *Притчи Соломонови* са известни в две версии (в превод от гръцки и в превод от латински) в хърватската глаголическа традиция (с. 17).

Втората глава, „Makabejske knjige u biblijskoj literature“ (с. 27–37), е посветена на книгите на *Макавеите* и тяхната текстова традиция. За разлика от останалите старозаветни книги *Макавеите* нямат запазен еврейски оригинал, тяхната текстова традиция започва с гръцкия текст. По наличието на хебраизми в гръцкия текст може да се съди за съществуването на еврейски първоизточник на *Първа книга на Макавеите*. Запазени са четири книги на *Макавеите*, като първите две влизат в библейския канон, а трета и четвърта са апокрифни.

Авторката представя мястото на тези книги в библейския канон и в християнската традиция, като посочва, че мъчението на братята Макавей е описано във *Втора книга на Макавеите*, в неканоничната *Четвърта книга на Макавеите* и в съчиненията на редица из-

точни и западни църковни отци: Григорий Богослов, Йоан Златоуст, Йероним, Августин. По-нататък отбелязва: „Kult Makabejaca Mučanika posve je jedinstven u cjelokupnoj židovsko-kršćanskoj tradiciji. To je jedini martirij koji se podjednako štuje kod Židova i kršćana“ (с. 26). След това Бадурин Стипчевич разглежда поотделно текстовете традиция на *Първа* и *Втора книга на Макавеите*, като посочва, че оригиналът на *Първата книга* е бил на еврейски и гръцкият превод се придържа плътно към еврейския първоизточник (с. 32), а *Втората книга* е написана на гръцки език, но за еврейски читатели, като избилства от риторични фигури, с които евреите се призовават да почитат празника на Храма (с. 36).

Третата глава, „Hrvatskoglagoljske Makabejske knjige“ (с. 39–234), съдържа цялото изследване върху хърватския средновековен превод на *Макавеите* и неговата глаголическа традиция. Тя се състои от шест части. Първата част, „Makabejske knjige u hrvatskoglagoljskoj tradiciji“ (с. 39–40) представя обема и мястото на *Първа* и *Втора книга на Макавеите* в хърватски глаголически източници. Тези библейски книги нямат пълен хърватски превод, а присъстват като отделни четива в хърватските глаголически бревиари и мисали. В бревиарите четивата от тях се четат през октомври, както е практиката и в латинските бревиари.

Във втората част, „Izvori: popis brevijara i misala“ (с. 41–49), е даден списък на бревиарите и мисалите от XIV до XVI в., които съдържат четива от *Първа* и *Втора книга на Макавеите*. В списъка влизат 25 ръкописни и 3 старопечатни бревиара и 15 ръкописни и 4 старопечатни мисала, като са посочени и страниците, на които се намират четивата от *Макавеите*. Трябва да се отбе-

лежи, че авторката е работила с всички тези източници.

Третата част, „Brevijarska čitanja Prve knjige o Makabejcima“ (с. 50–149), е посветена на *Първата книга на Макавеите*. Авторката посочва, че четива от *Макавеите* се съдържат в 22 хърватски глаголически бревиара, но най-голяма част от текста (първите пет глави от общо 16) се намира само в пет източника: *Втори връбнички бревиар* (XIV в.), *Vat. Illir. 5* (XIV в.), *Бревиар на Вид Омишлянин* (1386 г.), *Московски* (1442–1443 г.) и *Втори новлянски бревиар* (1495 г.). Според текста източниците се разделят в две главни текстови фамилии. В тях се откриват някои характерни лексикални двойки³: *žrtvi – služnice* (за libatoria), *rizi – fièle* (за fialas), *pokrovь – oponь* (за velum), *žiteli – obiteli* (за habitatores), *komora – mēdenikь* (за aerarius), *plьka – lūda* (за populi), *povol'stvie – pohotstvie* (за voluptas), *stani – ēzikovь* (за castra gentium) и др. Авторката обръща внимание на това, че бревиарите, в които се намират текстовете от двете фамилии, принадлежат към две различни традиции, които могат условно да се определят като северна (Кръчко-Истърска) и южна. За бревиарите от северната група по принцип е характерно, че пазят старите Кирило-Методиеви преводи от *Септуагинта*, както и старата Кирило-Методиева лексика, докато ръкописите от южната група съдържат нови библейски преводи, направени от латински (с. 57).

Като основен текст, върху който се базира езиковият анализ, а също и пуб-

³ Всички примери са дадени с латински букви, според принципите на транслитерирани, възприети в практиката на Старославянския институт в Загреб.

ликацията на текста, е използван *Бревиарът на Вид Омишлянин* от 1396 г., който принадлежи към северната група. Езикът на този паметник се отличава с преплитането на няколко езикови пласта: гръцки думи, старинни думи и изрази, южен (босненски) слой, латинска лексика и влияние на говоримия език (с. 61)⁴. В текста на *Макавеите*, въпреки че преводът е правен от латински, също се откриват някои гръцизми: *kitara*, *stratigъ*, *erѐi*, *trъpeza*. Характерни особености, наследени от старата книжовна норма, са съчетанието *žd*, етимологичната употреба на ят (*ѐ*), запазени окончания *-ѝi* за 2 л. ед. ч. и *-тъ* за 3 л. ед. ч. сег. вр.; редовната употреба на имперфект за превод на латинския имперфект и на аорист като съответствие на латинския перфект.

Лексиката на текста е разнообразна. В нея се откриват значителен брой латински думи: *murtaliѐ* (mortalium), *iolastаръ* (illustris), *skala* (scala), някои от които в латински са заети от гръцки: *anatѐmatizati*, *acintъ* (hyacinthus), *fiѐla* (phiala), *lem'fandъ* (elephantus), *penakontаръ* (петдесетник). Бадурина Стипчевич посочва и някои редки думи, които според данните на Речника на църковнославянския език от хърватска редакция⁵ се откриват само в *Първа книга на Макавеите*: *rubežъ* (в значение 'плен', за лат. *spolium*), *služnica* (в значение 'жерт-

ва', за лат. *libatio*), *tr'bučela* (в значение 'бойна машина', за лат. *machina*), също така в тази книга се открива употреба на *plbtъ* в значение 'красота' (за лат. *pulchritudo*) (с. 66–67). Въз основа на тези данни изследователката посочва: „Navedeni primjeri jezičnih osobina teksta 1Mak u Brevijaru Vida Omišljanina pokazuju da je riječ o netradiranom, novom biblijskom prijevodu s latinskoga jezika. [...] Prevoditelj je pripadao onim hrvatskim prevoditeljima-glagoljašima koji su poznavali jezičnu tradiciju i koji su je znali korisno upotrijebiti u novim biblijskim prijevodima“ (с. 67–68).

Специално внимание е отделено на отношението на хърватския текст към латинския оригинал. Авторката съпоставя хърватските текстове с *Римския бревиар*, печатан във Венеция през 1521 г., както и с други печатни и ръкописни латински бревиари. Тя установява, че в тях се съдържат по-кратки четива, отколкото в хърватските бревиари. Това означава, че хърватският превод вероятно не е правен от бревиар, а от пълен латински текст на *Макавеите*. За съпоставка с латинския текст изследователката използва критическото издание на Донасиен де Брюин и Бонавотюр Содар⁶. В него са представени три текстови фамилии на латинския текст: първата съдържа най-стария превод, запазен в *Кодекс Лугдуненсис* от IX в., втората съдържа редакция на първоначалния превод, представена в *Болонския кодекс* от XI–XII в., третата е представена във *Вулгата*. Сравнението показва, че хърватският текст следва *Вулгата* и се различава от другите две редакции. Следо-

⁴ Вж. също М i h a l j e v i ć, М. *Jezična slovitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396 godine*. – *Filologia*, 29 (1997), p. 119–138.

⁵ Досега е излязъл от печат само първият том на речника: *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. 1 svezak. Zagreb, 2000, и няколко свезки от втория том. Весна Бадурина Стипчевич обаче е използвала архива с материала на речника, на който тя е един от авторите.

⁶ De Bruyne, D., B. Sodar. *Les anciennes traductions latines des Machabées* (= *Anecdota Maredsolana*, 4). Maredsous, 1932.

вателно преводът е направен от латински ръкопис на *Вулгата*.

Вещият изследователски поглед на Весна Бадурина Стипчевич не е пропуснал и стилистичните особености на хърватския превод. Както тя посочва, *Първа книга на Макавеите* се отличава със специфична стилистика, в която се преплитат наратив и поезия. В нея има пасажи с изискан поетичен изказ и намира място характерният за еврейското красноречие похват *parallelismus membrorum*, който е възпроизведен и в гръцкия превод, а оттам и в латинския. Авторката отбелязва, че хърватските преводачи също са намерили подходящи съответствия, за да предадат риторичните похвати в изходния латински текст. Тя привежда редица примери за изрази със синтактичен паралелизъм, етимологични фигури и ритмизация на текста. Тук ще цитирам само един от тях: „I privedete k vamъ vse tvoritele zakona i mastite mastъ plъka vaъnego i vzdajte vzdanie ъzikomъ i vanmite v зарovѣdъ zakona“ (1Мак. 2:67–68, с. 78).

След изследването е поместен текстът от *Първа книга на Макавеите* според *Бревиара на Вид Омишлянин* с критически апарат с текстови варианти, който се основава на всички останали бревиари, в които има четива от тази книга, както и с бележки относно грешките в текста.

Четвъртата част, „Brevijarska čitanja Druge knjige o Makabejcima“ (с. 150–219), е посветена на *Втората книга на Макавеите*. Както и при *Първа книга*, тук е даден текстологичен анализ въз основа на съпоставка между текстовете в бревиарите, по-нататък е представен по-подробно преписът в *Бревиара на Вид Омишлянин*, разгледано е отношението на хърватския текст към латинските източници, анализирана е стилистиката на превода.

По отношение на обема на четивата и при *Втората книга* бревиарите се различават, като най-дълъг текст (пет глави от общо 15) се съдържа в четири бревиара: *Vat. Illir. 5*, *Бревиара на Вид Омишлянин*, *Московския* и *Втория новлянский* (същите, които съдържат най-много текст и от *Първа книга* без *Втори връбнички*). Отново ръкописите се разпределят в две текстови фамилии, като и тук текстологичното разделение на четивата от *Макавеите* съвпада с разделенията на бревиарите в северна и южна група (с. 151).

Бревиарът на Вид Омишлянин принадлежи към първата фамилия. В него се откриват някои редки думи като *archikrovъsъ* (architectus), *cѣlovъ* (sanitas), *edinokolѣnnikъ* (contribulis – ‘сънародник’), *korablenie* (navigare), *pis-movati* (pingere – ‘рисувам’), *podstava* (historia), *tegъ* (fabrica – ‘строителство’). По отношение на латинския текст преводът на *Втората книга на Макавеите*, също както и на *Първата*, е направен не от латински *Бревиар*, а от *Вулгата*. В стилистично отношение тази книга също се отличава с уменията на преводача да възпроизвежда стилистичните фигури от латинския текст. След аналитичната част е поместен текстът на четивата от 2Мак. по *Бревиара на Вид Омишлянин* с богат апарат от различения и бележки.

Петата част, „Misalska čitanja Druge knjige o Makabejcima“ (с. 220–228), е посветена на четивата от *Макавеите* в хърватските глаголически мисали. В хърватските мисали, както и в латинските, са включени само две четива от *Макавеите*: 1:23, 1:2–5 и 12:42–45. Въпреки малкия обем на текстовете сравнението с различни латински източници показва, че хърватският превод на тези четива също се основава на текста на *Вулгата*. Сравнението на двете четива

в бревиарите и в мисалите показва, че техните текстове в двете богослужбни книги се различават съществено, което означава, че преводът от *Бревиара* не е използван в *Мисала*. Текстът на двете четива е публикуван, като за основен източник е използван най-старият хърватски глаголически мисал, *Vat. Illir. 4* (началото на XIV в.), а са дадени различения по останалите мисали.

Шестата част от тази глава, „Hrvatskoglagoljska Pasija svetih Makabejasa“ (с. 229–234), е посветена на хърватския средновековен превод на *Мъчението на седмината братя Макавеи и тяхната майка*. Този текст е включен в седма глава на *Втора книга на Макавеите*. Част от него (първите шест стиха) се помества като четиво на 1 август в хърватските глаголически бревиари. Съпоставката с латинските текстове показва, че преводът е правен от *Вулгата*. Текстът е поместен въз основа на *Четвърти Връбнички бревиар* (XIV в.) с различения по още 15 ръкописни и старопечатни глаголически бревиари.

Книгата завършва с обобщаваща глава на хърватски и на английски (с. 235–244). В приложение са дадени хубави цветни снимки от хърватски глаголически ръкописни и старопечатни бревиари и мисали с четива от *Книгите на Макавеите*.

В обобщение ще посоча, че книгата на Весна Бадурин Стипчевич, посветена на хърватския превод на *Първа и Втора книга на Макавеите* и неговата традиция в глаголически бревиари и мисали от XIV до XVI в., е значителен труд не само за историята на хърватската книжовност, а и общо за славистиката. В него може да се наблюдава приемствеността между Кирило-Методиевата традиция и по-късните хърватски преводи, направени от латински, в които се пази много от първия славянски книжовен език. Със своята пълнота и обхватност на материала, със задълбочения си анализ на езиковите факти и с ясно поднесената информация този труд е образец за палеославистично изследване на библейски текстове.

*Искра Христова-Шомова,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*